

ارزیابی ترجمه‌های انگلیسی واژگان چندمعنایی در قرآن؛

مطالعه موردی ریشه «ن-ق-م»

سید کامل عسکری^۱، محسن نورائی^{۲*}، محمد مهدی شاهمرادی فریدونی^۳

۱- دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

۲- دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

۳- دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۴

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۹

چکیده

ترجمه واژگان چندمعنایی یکی از چالش‌های اصلی در انتقال مفاهیم قرآنی به زبان‌های دیگر است. از جمله این واژگان، ریشه «نقم» و مشتقات آن است که در سیاق‌های مختلف معانی متنوعی به خود می‌گیرد. سؤال اصلی این پژوهش آن است که مترجمان انگلیسی قرآن تا چه اندازه توانسته‌اند ریشه «نقم» را با توجه به سیاق آیات به‌درستی ترجمه کنند؟ روش این پژوهش، توصیفی-تحلیلی با تکیه بر معناشناسی توصیفی و چارچوب مطالعات ترجمه پیکره‌محور (Corpus-based DTS) است. چارچوب نظری تحقیق نیز شامل دو سطح تحلیلی است: در لایه نخست با تحلیل معناشناسی واژگان و سیاق آیات، معانی ریشه «نقم» استخراج شده و در لایه دوم با ارزیابی ترجمه‌های سه مترجم (ایروینگ، احمد، بختیار)، تطابق ترجمه با سیاق بررسی گردیده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که ترجمه واژه‌های چندمعنایی بدون تحلیل بافت و سیاق منجر به خطای معنایی می‌شود. ترجمه‌هایی که از واژه‌هایی مانند "revenge" استفاده کرده‌اند، به دلیل بار معنایی منفی، با مفهوم ربوبی ناسازگار بوده‌اند، درحالی‌که ترجمه‌هایی که از "avenge" یا "requite" استفاده کرده‌اند، انطباق بیشتری با سبک و معنای قرآنی دارند. در نهایت، این نتیجه حاصل شد که برای بهبود ترجمه‌های قرآنی، به‌ویژه در واژگان چندمعنایی، باید از ترکیبی از رویکرد تفسیری، تحلیل سیاق و مطالعات ترجمه‌ای بهره گرفت.

واژگان کلیدی: چندمعنایی، ترجمه‌های انگلیسی، نقم، انتقام، سیاق

۱-مقدمه

۱-۱-بیان مسئله

با گسترش اسلام در میان غیرعرب‌زبانان، ترجمه قرآن به زبان‌های دیگر به ضرورتی دینی، فرهنگی و تبلیغی بدل شده است؛ چرا که قرآن کتابی جهانی است، نه محدود به قوم عرب (أنعام/۱۹؛ فرقان/۱). اما ترجمه متن قرآن کریم، به دلیل ساختار زبانی پیچیده و لایه‌های معنایی متعدد، همواره چالش‌برانگیز بوده است. قرآن کریم از ویژگی‌های سبکی، زبان‌شناسی و بلاغی منحصر به فردی بهره می‌برد که منتج به سبکی مؤثر و متعالی می‌شود. بازنمود چنین ویژگی‌های زبانی و بلاغی، به‌ویژه در هنگام ترجمه ادوات استعاره [۱]، هم‌خوانی [۲]، واژگان وصفی [۳]، کنایه [۴]، تکرار [۵]، چندمعنایی [۶]، مجاز [۷]، تشبیه [۸]، مترادف [۹] و متشابه [۱۰] مترجمان قرآن را به چالش می‌کشد (Ali, et al, 2012:588).

یکی از دشوارترین مسائل و دلایل ابهام واژگانی، در ترجمه قرآن، مواجهه با واژگان چندمعنایی (polysemy) است؛ واژگانی که بسته به سیاق، معانی متعددی به خود می‌گیرند و می‌توانند نقش مهمی در انتقال صحیح یا نادرست پیام ایفا کنند. مترجمان متبحر، آگاهند که بیشتر کلمات تنها معنای اصلی ندارند، بلکه معنای متنی نیز دارند؛ یعنی کلمات از بافتی که در آن استفاده می‌شوند، معانی جدیدی به دست می‌آورند. بحث برانگیزترین سؤال در این تحقیق این است که در ترجمه واژه‌ای مانند «نقم» در متن باید آن را همواره با یک معادل تغییرناپذیر ترجمه کرد یا خیر؟ آیا این معادل‌ها، بار معنایی و الهیاتی دقیقی دارند؟ آیا مترجمان (ایروینگ، بختیار و احمد) ترجمه وفاداری ارائه داده‌اند و اگر چنین است این مترجمان تا چه اندازه به طور مؤثر در ترجمه انگلیسی ریشه «نقم» موفق بوده‌اند؟

ضرورت این تحقیق از آنجاست که ترجمه‌های نادرست یا ناصحیح واژگان کلیدی، می‌تواند سبب برداشت‌های کژفهمانه یا تحریف معانی قرآنی شود. با وجود پژوهش‌های متعدد در زمینه نقد ترجمه‌های قرآن، تاکنون پژوهش مستقلی درباره ترجمه ریشه «نقم» انجام نشده است. بنابراین این مطالعه تلاش دارد تا با بررسی تطبیقی سه ترجمه انگلیسی از مترجمان ایروینگ، بختیار و احمد، کیفیت و دقت انتقال این واژه را مورد ارزیابی قرار

دهد. هدف نهایی پژوهش، ارائه چارچوبی برای ترجمه واژگان چندمعنایی در قرآن با تأکید بر تحلیل سیاق، مراجعه به تفاسیر معتبر و انتخاب دقیق واژگان در زبان مقصد است.

۲-۱- روش تحقیق

روش این تحقیق، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر رویکرد معناشناسی توصیفی است. در این روش، تلاش می‌شود با بررسی کاربرد ریشه «نقم» و مشتقات آن در آیات مختلف قرآن و تحلیل بافت زبانی و تفسیری هر آیه، معنای مناسب واژه در هر سیاق مشخص گردد. به منظور کشف معنا، ابتدا ریشه واژه در منابع لغوی معتبر عربی بررسی شده سپس با مراجعه به تفاسیر شیعه و اهل سنت، بافت معنایی هر آیه تحلیل گردید. پس از آن، ترجمه‌های انگلیسی سه مترجم منتخب (ایروینگ، احمد، بختیار) با معنای مستخرج مقایسه و ارزیابی می‌شوند.

۳-۱- پیشینه پژوهش

چندمعنایی در علوم قرآن، به عنوان «الوجوه و النظائر» معروف است. امروزه چندین کتاب در مورد چندمعنایی در قرآن یافت می‌شود:

۱- الاشباه و النظائر مقاتل ابن البلیخی

۲- وجوه و نظائر فی القرآن الکریم هارون بن موسی

۳- نزهة الاعین النواظر فی علم الوجوه و النظائر ابن الجوزی

۴- ما أتنق لفظه واختلف معناه فی القرآن المجید المورّد

۵- الوجوه والنظائر فی القرآن الکریم الدامغانی.

اخیرا عبدالسلام (۲۰۰۸) کتابی با عنوان Concordance of Qur'ānic polysemy در مورد چندمعنایی نگاشت. او حداقل ۴۷۰ کلمه چندمعنا در قرآن را پیدا کرد (Ali, et al, 2014: 40).

پژوهش‌های فراوانی در نقد ترجمه‌های انگلیسی آیات و واژگان قرآن صورت گرفته است که از نظر کمی قابل احصاء نیست؛ اما هیچ تحقیقی مستقل در قالب کتاب، مقاله و پایان نامه در مورد ارزیابی ترجمه‌های انگلیسی از ریشه نقم و آیات انتقام، انجام نشده است.

علی و دیگران (۲۰۱۲)، در مقاله «چند مسأله زبان‌شناسی ترجمه قرآن از عربی به انگلیسی» به چندمعنایی واژه «امة» در دو ترجمه یوسف علی و آربری پرداختند.

عبدالله گلادری (۲۰۱۳)، در مقاله‌ای با عنوان «نقش چندمعنایی بینامتنی در تفسیر قرآن» به بعضی واژه‌های قرآنی مانند «تعقلون» و «استوا» پرداخته و چندمعنایی در قرآن را به عنوان تصویری عمدی از بلاغت کلماتش تشریح نموده است. ضمناً احمدسعید ماطر (۲۰۲۰)، در پژوهشی با هدف بررسی موانع پیش روی دانشجویان در ترجمه واژه‌های چندمعنایی انگلیسی به عربی، نشان داد که دانشجویان درک اولیه از تعدد معنای کلمات نداشته و با ماهیت کلمات چندمعنایی آشنا نبودند.

همچنین یوسف خان علیف (۲۰۲۳)، در مقاله «چندمعنایی و بافت در متون ادبی» می‌نویسد که زبان، نقش بسزایی در ایجاد ترکیب‌های عبارتی و ایجاد تغییرات معنایی مختلف در زبان دارد. به عقیده وی در مورد ماهیت معنای زبانی یک کلمه در زبان‌شناسی دو دیدگاه متضاد وجود دارد:

اول؛ این کلمه خود معنای لغوی ندارد و آن را فقط در بافت به دست می‌آورد.
دوم؛ معنای لغوی در ابتدا وارد کلمه می‌شود و فقط در متن بیان و شناخته می‌شود.
علی خانی و زارع زردینی (۱۴۰۲) هم، در مقاله «چندمعنایی آیه لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ و برگردان فارسی آن» نشان دادند که آیه چهارم سوره بلد که مفسران در تفسیر آن و مترجمان در ترجمه فارسی آن دیدگاه‌های مختلفی مطرح کرده‌اند، آیه‌ای چندمعنایی است. فهم و ترجمه مطلوب آیه مستلزم شناخت کلمات کاربردی، رابطه هم‌نشینی در آیه و همچنین فضای سوره است.

۲- چارچوب نظری پژوهش

این پژوهش برای تحلیل معنایی ریشه «نقم» و ارزیابی ترجمه‌های انگلیسی آن، از یک چارچوب نظری دو سطحی بهره گرفته است که تلفیقی از معناشناسی، مطالعات ترجمه و روش‌های تفسیری-هرمنوتیکی است.

لایه نخست (تحلیل خرد)؛ در سطح نخست، به تحلیل معنای واژگان منفرد در سیاق آیات پرداخته شده است. در این راستا، از رویکرد معناشناسی واژگانی برای بررسی تنوع معنایی ریشه «نقم» و از معناشناسی قالب‌محور (Frame Semantics) برای شناسایی نقش بافت و موقعیت مفهومی در تفسیر واژه‌ها استفاده شده است. همچنین نظریه ارتباطی Sperber & Wilson (Relevance Theory) به‌عنوان پشتوانه‌ای نظری به کار رفته تا نشان دهد چگونه مخاطب معنای مناسب را از میان چند گزینه موجود در متن انتخاب می‌کند.

لایه دوم (تحلیل کلان)؛ در سطح کلان، چارچوب مطالعات ترجمه توصیفی مبتنی بر پیکره (Corpus-based Descriptive Translation Studies) به کار رفته است تا الگوهای ترجمه‌ای مترجمان مختلف (ایروینگ، احمد، بختیار) استخراج و مقایسه شوند. این سطح تحلیلی، تحت تأثیر رویکرد هرمنوتیکی در تفسیر قرآن قرار دارد که در آثار حسین عبدالرئوف (۲۰۰۱) و مفسران کلاسیک مانند زمخشری نمایان است. همچنین، مفاهیم معناشناسی قرآنی در آثار توشیهیکو ایزوتسو، به‌ویژه در کتاب Semantic Analysis of the Qur'an، به‌عنوان مبنای تئوریک بررسی مفهوم «نقم» مورد بهره‌برداری قرار گرفته است.

۳- معنای ریشه نقم

به‌طور کلی مهم‌ترین منابعی که در معنی‌شناسی واژه‌های قرآن به ما کمک می‌کنند:

۱. فرهنگ و ادب عربی ۲. شعر جاهلی و اسلامی ۳. قرآن ۴. حدیث می باشند (طیب حسینی، ۱۳۹۳: ۴۳).

لذا اولین قدم برای فهم معنای یک واژه، توجه به ادب عربی و ریشه آن واژه است. ماده «نقم» از ریشه‌هایی است که به همراه مشتقاتش ۱۷ بار در ۱۲ سوره در قرآن به کار رفته است و واژه «انتقام» یکی از آن مشتقات می‌باشد. در سوره زحرف ۳ آیه، در سوره مائده ۲ آیه و ۳ بار (در آیه ۹۵ این سوره دو بار مشتق «نقم» به کار رفته است)، در سوره اعراف ۲ بار، همچنین در سوره‌های آل عمران، توبه، بروج، حجر، روم، ابراهیم، زمر، سجده و دخان، یک بار ماده «نقم» به کار رفته است (فواد عبدالباقی، ۱۳۸۴: ۸۶۸).

در قرآن کریم، برگرفته‌ها از ریشه «نقم»، ۱۳ بار به خدا نسبت داده شده است. تعبیر «شکست ناپذیر و دارای کیفر سخت»، ۴ بار و صفت «سخت‌گیران»، ۳ بار در مورد خدا به کار رفته است. صفت «مُنتَقِم (سخت‌گیر)»، اسم فاعل از «إِنْتَقَمَ، يَنْتَقِمُ» از ریشه «نقم» است که بر ناپسند دانستن و سرزنش چیزی دلالت می‌کند. درباره معنای ماده «نقم» میان لغویان نظرات مختلفی وجود دارد.

۱- نَقَمَ يَنْقُمُ نَقْمًا وَ نَقِمَ يَنْقُمُ نَقْمًا وَ نَقِيمَةً أَي [أنكر و لم يرض]، نَقَمَ یعنی انکار کرد و راضی، نشد (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۵: ۱۸۱).

۲- النون والقاف و الميم أَصِيلٌ يَدُلُّ عَلَى إِنْكَارِ شَيْءٍ وَ عَيْبِهِ وَ نَقَمْتُ عَلَيْهِ أَنْقَمْتُ: أَنْكَرْتُ عَلَيْهِ فَعَلَهُ. نون و قاف و ميم، الفاظ اصیلی هستند که بر انکار و ناپسند داشتن چیزی دلالت دارند و از او انتقام گرفتم: کار او را انکار کردم (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۵: ۴۶۴).

۳- نَقَمْتُ الشَّيْءَ وَ نَقَمْتُهُ: إِذَا أَنْكَرْتُهُ، إِذَا بِاللِّسَانِ، وَ إِذَا بِالْعُقُوبَةِ: أَنْ حَظَرَ زَنْتَ شَرِّهِمْ وَ بَدَّ دَانِسْتُمْ يَا بَا زَبَانِ وَ يَا بَا عَقُوبَتِ دَادَنْ وَ أَنْكَارِ أَنْ (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۸۲۲).

۴- وَ نَقَمْتُ مِنْهُ كَذَا: أَنْكَرْتُهُ عَلَيْهِ وَ عَيْبُهُ: أَوْ رَأَى أَنْكَارَ كَرْدَمِ وَ أَوْ عَيْبَ كَرَفْتَم (زمخشری، ۱۳۹۹: ۶۵۳).

۵- جوهری نیز، در تاج اللغة و صحاح العربية ماده نَقَمَ را اکراه و ناپسند داشتن، معنا نمود: وَ نَقَمْتُهُ، إِذَا كَرِهْتَهُ (۱۴۱۰، ج ۵: ۲۰۴۵).

۶- قال: وَ مَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ; قال: و معنى نَقَمْتُ بِالْعُتُ فِي كَرَاهَةِ الشَّيْءِ (ابن منظور، ۱۴۱۰، ج ۲: ۵۹).

۷- النَّقْمَةُ، وَ النَّقْمَةُ: الْمَكَافَأَةُ بِالْعُقُوبَةِ يَعْنِي كَيْفَر دَادَن وَ تَنْبِيهِ (ابن سیده، ۱۴۲۱، ج ۶: ۴۵۶).

۸- نَقِمَ مِنْهُ الشَّيْءُ / نَقِمَ مِنَ الشَّيْءِ: نَقَمَهُ، أَنْكَرَهُ وَعَابَهُ: انْكَارُكَرْد وَ از او عیب گرفت (مختار عمر، ۱۴۲۹، ج ۳: ۲۲۷۵).

۹- مؤاخذه همراه با کراهت و مبالغه در کیفر و عقوبت معنا نمود (مصطفوی، ۱۴۰۲، ج ۱۲: ۲۲۷).

۱۰- مُنْتَقِم (muntaqim) انتقام‌گیرنده؛ خونخواه؛ کینه‌توز، کینه‌جو (آذرنوش، ۱۳۸۶: ۷۱۳). در اصطلاح، به کیفر بخشیدن و عقوبتی خاص اطلاق می‌شود و آن این است که دشمن را به همان مقدار که تو را آزار رسانده و یا بیش از آن آزار برسانی، که البته شرع اسلام بیش از آن را ممنوع نموده و فرموده: "فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ" (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲: ۱۲۵). به نظر نویسنده از جمع دیدگاه‌های لغویان در مورد ریشه (ن-ق-م) اینگونه می‌توان یافت که روح اصلی آن به معنای مؤاخذه همراه با ناپسندی و کراهت است.

۴- ترجمه متون الهیاتی

ترجمه آثار مکتوب دینی، به ویژه قرآن، از اهمیت و ضرورت خاصی در میان مسلمانان برخوردار است و مترجم با توجه به دانش کافی از لغات، ساختار و فرهنگ زبان مبدأ و مقصد و تقابل آن دو زبان و با توجه به اختلافات و تشابهات (زبان‌شناسی مقابله‌ای) [۱۱]، معادل‌یابی کرده و ترجمه‌ای روان و البته وفادار به آیات را صورت می‌دهد.

حسین عبدالرؤوف می‌نویسد: مترجم قرآن نه تنها به صلاحیت زبانی صحیح در هر دو زبان عربی و انگلیسی نیاز دارد، بلکه به دانش پیشرفته نحو و بلاغت عربی نیز نیاز دارد تا

بتواند الگوهای پیچیده زبانی و بلاغی ساختارهای قرآنی را درک کند. مهم‌تر از همه، او نیاز به مقایسه و رجوع به تفاسیر اصلی قرآن دارد تا معنای زیربنایی دقیق یک عبارت قرآنی، یک ذره ساده یا حتی یک حرف اضافه را استخراج و ارائه دهد (Abdul-Raof, 2001:2).

در ترجمه متون دینی و کتب آسمانی، مترجم به لحاظ اهمیت ویژه این نوع متون، بیش از همه به دو موضوع توجه خاص داشته باشد:

اول عنصر بافت، دوم مسائل فرهنگی. کوچکترین تغییر در این عناصر منجر به تحریف پیام و دخالت در محتوای آن می‌شود و متون دینی به لحاظ ماهیت ویژه خود تحمل چنین تحریف و دخالت را ندارد (لطفی پورساعدی، ۱۳۷۴: ۱۸۰).

همچنین بافت یا محیط جغرافیایی و طبیعی که گویشوران یک زبان در آن زندگی می‌کنند، با محیط زندگی سایر گویشوران متفاوت است و این مسأله باعث بروز تفاوت‌های واژگانی بین زبان‌ها می‌شود.

همچنین برخی مفاهیم، خاص یک فرهنگ و مذهب‌اند و چون چنین مفهومی در زبان دوم وجود ندارد، پس معادلی برای آن نیست؛ واژه‌هایی مانند جهاد، عاشورا، اجتهاد، فتوی. در نهایت، هیچ معادل واقعی در واردات بسیاری از کلمات عربی و انگلیسی که عموماً مترادف هستند، وجود ندارد. به عنوان مثال کلمه عربی «زنا» در انگلیسی معادلی ندارد؛ چرا که هر دو واژه 'adultery' و 'fornication' به آن پرداخته بی آنکه تفاوت چندانی میان آن دو باشد. به طور مشابه، انگلیسی کلمات کمی برای بیان دقیق (مقارب المعنی) واژگان عربی «ترهیب»، «اشفاق»، «خشیت»، «خوف» و «تقوی» دارند (مانند عبارت «تقوی الله»). همچنین انگلیسی آنقدر غنی نیست که به وضوح رنگ معانی چنین مجموعه از کلماتی چون «قدیر»، «قادر» و «مقتدر» یا «رحمن» و «رحیم» یا «جان»، «حیه» و «ثعبان» را نشان دهد (Daryabadi, 2007: iv).

نمونه دیگر آن‌که در زبان انگلیسی، کلمه (horse) به معنی اسب است. در زبان عربی گویشوران از کلمات متفاوتی برای انواع آن استفاده می‌کنند. مثال‌های ذیل بیانگر این تفاوت است:

حصان: اسب نر: مفرد	(Horse) Male: singular حصان
فَرَس: اسب نر یا ماده: مفرد	(Horse) Male or female: فَرَس: singular
جَوَاد: اسبی که به ویژه سریع می‌دَوَد: نر یا ماده	(Horse) Particularly which is جَوَاد: fast: male or female
أَدْهَم: اسبی که به ویژه به رنگ مشکی است: نر یا ماده	(Horse) Particularly which أَدْهَم: is black: male or female

لذا برای آن که کتاب یا نوشته‌ای صحیح ترجمه شود، مترجم باید واقعاً با فرهنگ و زبان مبدأ خو بگیرد تا اینکه جان کلام را تشخیص دهد.

۵- چندمعنایی در قرآن و نقش بافت (سیاق)

غنای زبان عربی به کلمات اجازه می‌دهد تا معانی متعددی داشته باشند که اغلب به هم مرتبط هستند. درک این معانی، بسته به زمینه‌ای که ریشه در آن به کار می‌رود، می‌تواند تغییر کند و برای مترجمان و مفسران ضروری است که متن اطراف و مفاهیم فرهنگی را هنگام انتقال این معانی به زبانی دیگر در نظرگیرند. این پدیده به ویژه در متون دینی مانند قرآن، که در آن معانی ظریف برای تفسیر صحیح بسیار مهم است، قابل توجه می‌باشد. از مشکلاتی که در ترجمه قرآن به وضوح قابل مشاهده است، این است که ترجمه‌ها برای مفاهیم مساوی در زبان مبدأ، اقلام واژگانی مختلفی را پیشنهاد می‌کنند که می‌تواند معانی مختلفی را برای خوانندگان هریک از ترجمه‌ها ایجاد کند. فهم دقیق مفردات قرآنی اولین گام در فرآیند ترجمه آیات قرآن است. توجه به واژگانی که دارای معانی متعددی هستند، اهمیت بسیاری در ترجمه قرآن دارد؛ چرا که انتخاب معنای صحیح واژه از میان معانی متعدد و جایگزین کردن آن در زبان مقصد کاری بس دقیق است. لذا صحیح نیست به محض دیدن واژه، به ترجمه آن اقدام کرد، بلکه باید با استخراج معانی مختلف آن از

فرهنگ لغت کهن عرب، سیاق آیه و دیگر آیات مرتبط با آن به ترجمه پرداخت. بخشی از واژگان قرآن کلماتی هستند که معانی متعددی دارند و به «الفاظ مشترک» [۱۲] معروفند و همچنین، گاه یک لفظ (برای مثال «قسط»)، در دو باب معنای متضاد [۱۳] می‌یابد که دقت در ترجمه آن‌ها تأثیر زیادی در صحت ترجمه دارد.

ابهام سه منشاء اصلی دارد: صوتی، دستوری و واژه‌ای.

ابهام واژه‌ای - عامل اساسی ابهام در زمینه واژه‌ای است که آن را می‌توان به دو بخش بزرگ چندمعنائی و مترادف‌ها تقسیم کرد.

بین چندمعنائی و «ترادف» از دو نظر فرق است:

اول آن‌که تعداد کلماتی که در زیر عنوان «چندمعنائی» نام برده و طبقه‌بندی می‌شوند، فراوان است و آن‌ها به غنی کردن زبان یاری می‌دهند؛ درحالی‌که تعداد کلمات مترادف بسیار نادرند (حتی از نظر زبان‌شناسان اصولاً مترادف وجود ندارد و کاربرد و محوطه فعالیت آن‌ها بیشتر در زمینه ادبیات است).

دوم اینکه نحوه گسترش لفظی که در چندمعنائی به کار می‌رود در نتیجه بر شاخه‌های آن افزوده می‌گردد، حال آن‌که این امکان در ترادف کمتر و ضعیف‌تر می‌باشد (اختیار، ۳۴۸: ۱۶۶-۱۷۱). بنابراین، دو نوع معنای چندگانه ممکن است از هر تغییر معنایی مفروض سرچشمه بگیرد: چندمعنائی؛ یک اسم - چند حس و مترادف؛ یک حس - چند اسم. با این حال، این دو تا حدودی در ویژگی متفاوت هستند (Ullmann, 1963: 241).

«سیاق» نیز، یکی از قرینه‌های مهم برای فهم مقصود کلام است که در تفسیر قرآن کریم از قواعد بسیار مهم محسوب می‌شود و مفسران در بیان معنای آیات از آن بهره گرفته‌اند. از مهم‌ترین کارکردهای سیاق می‌توان به نقش آن در شرح و تبیین واژه، توسعه معنا، تشخیص اعراب آیات، تصحیح سبب نزول و موارد دیگر اشاره کرد؛ اما در بحث ترجمه قرآن به نظر می‌رسد، چندان توجهی به این موضوع نشده است. در حالی‌که می‌توان گفت همانطور که سیاق در تفسیر به عنوان یک قرینه مهم در فهم معنای آیات مؤثر است در ترجمه نیز به صورت غیرمستقیم اثر گذار است (مصباحی، ۱۳۹۲: ۵۳). از آنجا که در بسیاری

از آیات قرآن الفاظ مشترک تکرار شده و این تکرار خبر از معانی متفاوت در سیاق‌های متعدد می‌دهد، بر مترجم لازم است که به منظور درک صحیح معنای مقصود به این امر توجه کند و با بهره‌گیری از قرائن پیوسته مانند سیاق و ناپیوسته مانند معنای واژه در عصر نزول به مدلول مناسب و دقیق پی برد؛ به عنوان مثال واژه «دعا» در مواضع مختلف دارای معنای متناسب با آیه است. دعا در آیه ﴿وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ﴾ (یونس/۱۰۶) به معنای عبادت است (نصیری و خدری، ۱۳۹۵: ۶).

۶- معرفی مترجمان

شکی نیست که یکی از مهم‌ترین ابزارهای رفع کاستی‌های ترجمه، بررسی و ارزیابی منصفانه آن است. این ابزار می‌تواند منجر به ارتقاء کیفیت ترجمه و درک بهتر خوانندگان از معنای آیات قرآنی شود. مبرهن است از عواملی که در نقد، تأثیری شگرف دارد، توجه به سوابق تربیتی، آموزشی، فکری، دینی و اجتماعی مترجمان است.

به خاطر محدودیت پژوهش، ترجمه‌های انگلیسی ایروینگ، (محمد و سمیرا) احمد و بختیار انتخاب گردیدند. ایروینگ مسیحی نو مسلمان، بختیار تربیت یافته مادری کاتولیک که بعدها (در ۲۶ سالگی) به اسلام گرویده، محمد احمد مسلمان مصری و دخترش سمیرا متولد آلمان و رشد یافته در کانادا است. شاید این دلایل در کنار سایر عوامل، باعث شده‌اند که مترجمان رویکردهای متفاوتی در ترجمه قرآن اتخاذ کنند و همین امر نیز منجر شده تا حتی روش خاصی مانند آنچه محمد و سمیرا احمد تحت عنوان روش ترجمه تحت‌اللفظی در تمام سوره‌ها به کار برده‌اند، شکل گیرد.

۶-۱- محمد و سمیرا احمد [۱۴]

امروزه پنج ترجمه انگلیسی گروهی، مذکر و مؤنث، عمدتاً بین شوهران و همسرانشان از قرآن وجود دارد (Hassen, 2011: 213). اما کتاب «قرآن، فرهنگ لغت کامل و ترجمه

تحت اللفظی» [۱۵] که در سال ۱۹۹۴ منتشر شده است، کاری مشترک از پدر و دختری به نام‌های محمد احمد و سمیرا احمد می‌باشد.

محمد احمد در سال ۱۹۳۹ به دنیا آمد و در مصر بزرگ شد. در ۱۷ سالگی به آلمان رفت و سپس در کانادا اقامت گزید. او چندین حرفه از جمله فیلم‌سازی و خلبانی داشت. سمیرا که در حال حاضر یک خانه‌دار در ایالات متحده است، در آلمان به دنیا آمد و در کانادا بزرگ شد. او به مدت پنج سال در مصر عربی خواند و قبل از اینکه به کانادا برگردد در آنجا نیز به عنوان معلم انگلیسی داوطلبانه کار کرد (Haroun, 2022:184).

۶-۲- تامس بالتین ایروینگ [۱۶]

نخستین ترجمه آمریکایی قرآن یا به عبارت دقیق‌تر، نخستین ترجمه انگلیسی-آمریکایی (American English) قرآن که به نثر انگلیسی جدید است، نه انگلیسی ادبی قدیم، یا به اصطلاح انگلیسی سبک کتاب مقدس (Biblical style) حاصل کوشش بیست و چند ساله دکتر تامس بالتین ایروینگ است که از مسیحیت به اسلام گرویده و نام مسلمانی او حاج تعلیم علی است (بی آزار شیرازی، ۱۳۷۶، ج ۱: ۲۱۸). ترجمه وی، قرآن: اولین نسخه آمریکایی، در سال ۱۹۸۵ منتشر شد. ایروینگ، معتقد است که ترجمه او به این دلیل عالی است که کاری را انجام داده که مترجمان غرب معمولاً با اسلام نمی‌توانند، انجام دهند؛ یعنی «مطالعه اسلام از درون و در پرتو متن خود». ایروینگ در مقدمه ترجمه خود تصریح می‌کند که قصد دارد قرآن را به زبان انگلیسی ساده و ارتباطی با در نظر گرفتن خوانندگان آمریکایی، به ویژه جوانان، ترجمه کند. او بیان می‌کند: «این نسخه جدید کتاب خوانش باشکوهی است که من ارائه می‌کنم، یک هدف جدی دارد و آن این است که پیام روشن آن را برای انگلیسی‌زبانان جهان در دسترس قرار دهد» (Irving, 1985: xli).

ایروینگ رویکرد ترجمه ارتباطی را اتخاذ کرد؛ زیرا هدفش این بود که ترجمه را آسان کند و در عین حال به متن عربی وفادار بماند. او می‌گوید: «هدف من این بوده است که با دقت به متن عربی وفادار بمانم و همچنان نسخه‌ای ایجاد کنم که نمایانگر نثر خوب آمریکایی-انگلیسی

زبان باشد» (همان: xxv) و (Qudah-Refaei, 2014: 37). همچنین وی در مقدمه ترجمه خود مطالب متعددی را از قبیل اصطلاح‌شناسی، نظم تلفظ و آوانویسی، سبک ترجمه و... ذکر کرده است و می‌گوید که در این ترجمه کوشیده است که بخشی از قصور غرب را درباره اسلام جبران کند (Irving, 1985: xli).

۶-۳- لاله بختیار [۱۷]

مشارکت زنان در ترجمه قرآن به انگلیسی یک پدیده بسیار جدید است. در واقع، اولین ترجمه انگلیسی قرآن توسط یک زن در سال ۱۹۹۵ منتشر شد؛ تقریباً چهار صد سال پس از آن که الکساندر راس اولین نسخه انگلیسی قرآن کریم را در سال ۱۶۴۹ منتشر کرد (Hassen, 2011: 213). وی نویسنده کتاب قرآن متعالی است که اولین ترجمه قرآن توسط یک زن مسلمان آمریکایی می‌باشد. این ترجمه در آوریل ۲۰۰۷ توسط انتشارات کازی منتشر شده است. رویکرد بختیار، استفاده از زبان انگلیسی مدرن ارتباطی با حداقل نکات و توضیحات است (Qudah-Refaei, 2014: 43).

۷- بررسی ترجمه‌های انگلیسی منتخب از واژه انتقام

ریشه «نقم» و یکی از مشتقات آن که واژه انتقام است، در ۱۶ آیه و ۱۷ بار در قرآن آمده است. ترجمه انگلیسی آیات در این بخش به دو دسته تقسیم می‌شود:

دسته اول؛ در ۴ سوره از قرآن، مشتقاتی از ریشه «ن.ق.م» به کار رفته است که مرتبط با اعمال انسان‌ها هستند؛ یعنی، در ارتباط با عمل و عکس‌العمل متقابل میان انسان‌ها می‌باشند.

دسته دوم؛ دیگر آیات مرتبط با ریشه نقم و یکی از مشتقات اصلی آن یعنی واژه «انتقام» بویژه در مورد «انتقام الهی» که مختص عمل بدکرداران است.

۷-۱- دسته اول: ۱- ﴿بُرُوجِ﴾ ۸/ ۲- ﴿مَائِدَه﴾ ۵۹/ ۳- ﴿اَعْرَافِ﴾ ۱۲۶/ ۴- ﴿تُوبَه﴾ ۷۴/

آیه اول: ﴿وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ (بروج/ ۸)

جدول ۱: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (بروج/۸)

Translator	English Translations
Irving	They persecuted them merely because they believed in God, the Powerful, the Praiseworthy.(8)
M. & S Ahmed	And they did not revenge/ punish from them except(because) that (E)they believe with(in)God, the glorious/ mighty, the praiseworthy/ commendable.(8)
Bakhtiar	85:8 And they sought revenge on them only

هر سه مترجم از نظر زمانی، فعل ماضی را به شکل صحیح در ترجمه‌هایشان به کار بردند. نکته دیگر که در ترجمه این آیه آشکارا به چشم خواننده می‌آید، شرط وفاداری به متن مبدأ است؛ یعنی یقیناً گوینده کلام، منظوری داشته که «واو عاطفه» یا conjunction را در ابتدای آیه آورده که ایروینگ آن را در ترجمه نیاورده است. ضمناً ایروینگ عبارت انگلیسی They persecuted را معادلی برای «نقموا» گرفته است.

بر اساس فرهنگ لغت وبستر [۱۸] persecute به معنای اذیت کردن به خاطر ایمان، عقاید، نژاد، رنگ پوست و غیره است. در ترجمه واژه «نقموا» بختیار، واژه‌های seek (sought) revenge را انتخاب کرده که به معنای انتقام جویی است. محمد و سمیرا احمد دو واژه revenge/ punish را در این ترجمه به کار برده‌اند که تنبیه/ انتقام شخصی معنا می‌دهد. باید توجه داشت که آوردن دو واژه انگلیسی جهت ترجمه یک واژه قرآنی موجب تحیر خواننده می‌شود که هدف از بیان این واژه چه بوده؟ تنبیه؟ انتقام؟ یا هردوی آنها؟

ترجمه پیشنهادی: صاحب کتاب المیزان فی تفسیر القرآن می‌نویسد: «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ» النقم بفتح‌تین الکراهة الشدیده ای ما کرهاوا من أولئك المؤمنین إلا ایمانهم بالله فأحرقوهم لأجل إيمانهم. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲۰: ۲۵۱) و هیچ کراهت یا کراهت شدیدی از مؤمنان بجز ایمانشان به الله نداشتند. در ترجمه «و ما نقموا منهم الا» می‌توان از And they resented them only because استفاده نمود.

آیه دوم: ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تُنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ﴾ (مائده/۵۹)

جدول ۲: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (مائده/۵۹)

Translator	English Translations
Irving	SAY: "People of the Book, do you persecute us just because we believe in God and what has been sent down to us, and what was sent down previously? Most of you are perverse!" (59)
M. & S Ahmed	Say: "You The Book's people, do(you)revenge/hate from us, except(because)that we believed with God, and what was descended to us, and what was descended from before, and that most of you (are) debauchers." (59)
Bakhtiar	5:59 Say: O People of the Book! Seek you revenge

ایروینگ، واژه انگلیسی do you persecute را برای واژگان هَلْ تُنْقِمُونَ مِنَّا نوشتند. همانگونه که در بالا توضیح داده شد بر اساس فرهنگ لغت وبستر persecute به معنای اذیت کردن به خاطر ایمان است. محمد و سمیرا احمد «اهل الكتاب» را The Book's people ترجمه نمودند که صحیح نیست. ضمناً برای هَلْ تُنْقِمُونَ مِنَّا، عبارت do(you)revenge/ hate from us ترجمه نمودند؛ یعنی برای یک واژه در متن مبدأ، دو واژه در متن مقصد آوردند! علاوه بر آن از خود نیز کلمه (you) را در پرانتز اضافه کردند که عملی حشو و زائد می‌باشد و ضمناً revenge نقش اسمی داشته و باید با فعل take به کار رود تا نقش فعلی آن صحیح شود و کاربرد آن به این شکل نادرست است. بختیار نیز، واژه Seek you revenge در جستجوی انتقام هستید را، در ترجمه نگاشتند.

ترجمه پیشنهادی: در ترجمه احمد، ریشه «نقم» به صورت "revenge" ترجمه شده است که بار معنایی انتقام شخصی را دارد. اما بررسی منابع لغوی (مرتضی زبیدی [۱۹]، ۱۴۱۴، ج ۱۷: ۷۰۶؛ ابن منظور [۲۰]، ۱۴۱۰، ج ۱۲: ۵۹۰) و همچنین کتاب المیزان فی تفسیر القرآن [۲۱]

(طباطبایی، ۱۴۱۷، ج: ۶، ۲۸) نشان می‌دهد که واژه تنقّمون به معنای انکار کردن است. بنابراین، واژه‌ای مانند "Deny" می‌تواند انتخاب بهتری باشد. لذا در ترجمه «هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا» بهتر است "Do you deny us" استفاده شود؛ زیرا با توجه به سیاق آیه معنای دقیق‌تری دارد.

آیه سوم: ﴿وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا

مُسْلِمِينَ﴾ (اعراف/۱۲۶)

جدول ۳: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (اعراف/۱۲۶)

Translator	English Translations
Irving	You are persecuting us only because we have believed in our Lord's signs once they were brought us. Our Lord, pour patience over us, and gather us up[at death]as Muslims!"(126)
M. & S Ahmed	And you do not revenge/ hate/ criticize from us except that we believed with our Lord's evidences/ verses/ signs, when(it)came to us, our Lord pour on us patience, and make us die(as)Moslems/ submitters/ surrenderers.(126)
Bakhtiar	7:126 Thou hast sought revenge on us only because

از مترجمان، محمد و سمیرا احمد، از نظر سبک، وفاداری به متن، و انتخاب واژه دقت بیشتری داشتند. هرچند ترجمه آنان ناقص بوده، اما به ترجمه واو استثنافیه در ابتدای آیه، فعل مضارع «تنقم» و سپس فعل ماضی «آمنا» توجه نمودند. از روش‌های ترجمه ایشان به کار بردن چند واژه انگلیسی برای ترجمه یک واژه عربی است، به عنوان مثال برای فعل مضارع «تنقم» سه کلمه revenge/ hate/ criticize به معنای انتقاد، تنفر و انتقام را با هم به کار بردند که این روش موجب تحیر خواننده در درک معنای دقیق این واژه می‌شود.

ترجمه پیشنهادی: در ترجمه «وما تنقم منا» مترجمان از معادل‌هایی مانند:

"You are persecuting us"، "And you do not revenge/ hate/ criticize from us" و

"Thou hast sought revenge on us" استفاده کرده‌اند. اما به نظر می‌رسد هیچ‌یک از این

گزینه‌ها دقیقاً مفهوم موردنظر آیه را منتقل نمی‌کنند.

این پیشنهاد با مراجعه به کتاب المیزان فی تفسیر القرآن و تحلیل ریشه لغوی کلمه "نقم" تأیید می‌شود؛ چرا که واژه "نقم" در این آیه به معنای ناپسندی و دشمنی [۲۲] (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۸: ۲۱۸) و تحلیل مفرداتی آن به معنای عیب‌جویی کردن است؛ قوله وَ مَا تَنْقِمُ مِنَّا أَيُّ مَا تَعِيبُ مِنَّا إِلَّا الْإِيمَانَ بِآيَاتِ اللَّهِ (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶: ۱۸۰). أَيْ وَ مَا تُطْعَنُ فِينَا وَ تَفْدَحُ وَ قِيلَ لَيْسَ لَنَا عِنْدَكَ ذَنْبٌ وَ لَا رَكِبْنَا مَكْرُوهًا (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۲: ۶۲۳).

بنابراین، با توجه به این نکته که در کشف معنای مفردات کتب لغت قدیم عرب بر دیگر کتب رجحان دارد، ترجمه دقیق‌تر آن می‌تواند "And You find no fault in us" باشد که بهتر مفهوم عیب‌جویی را منتقل می‌کند.

آیه چهارم: ﴿يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهُمْ مِمَّا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ (توبه/۷۴)

جدول ۴: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (توبه/۷۴)

Translator	English Translations
Irving	... How spitefully they act merely because God and His messenger have enriched them out of His bounty. If they should repent, it would be better for them; while if they turn back again, God will punish them with painful torment in this world and the Hereafter. They will have no sponsor nor any supporter on earth.(74)
M. & S Ahmed	..., and they did not revenge/ criticize except that God and His messenger enriched them from His grace, so if they repent(it will)be best for them, and if they turn away, God tortures them a painful torture in the present world and the end(other life), and in the earth/ Planet Earth no guardian/ ally and nor victor/ savior(be)for them.(74)
Bakhtiar	9:74 they sought revenge only so that God would

در ترجمه این آیه نیز هر سه مترجم ترجمه دقیقی ارائه نمودند. ترجمه ایروینگ به خاطر واژه spitefully (کینه جویانه) و همچنین سبک ناموزون، معنای ناقصی را به خواننده القاء می‌کند. محمد و سمیرا احمد، واژه‌های انتقاد/ انتقام revenge/ criticize و بختیار، انتقام جویی sought revenge را در ترجمه آوردند.

نَقِمْتُ الشَّيْءَ وَ نَقَمْتُهُ: إِذَا أَنْكَرْتُهُ، إِمَّا بِاللِّسَانِ، وَ إِمَّا بِالْعُقُوبَةِ. قال تعالى: ﴿وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ﴾ (توبه/۷۴) (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۸۲۲). در کتاب المیزان فی تفسیر القرآن نیز با اشاره به مفردات راغب آمده است:

در آیات زیر «نقمت» به معنی انکار و خرده‌گیری و عقوبت زبانی یا عملی است ﴿وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ﴾ (توبه/۷۴)، (بروج/۸) و (مائده/۵۹) و در بعضی موارد به معنای عقوبت و کیفر می‌آید؛ مانند این آیه: ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ﴾؛ انتقام گرفتیم از آن‌ها و در دریا غرقشان کردیم (اعراف/۱۳۶) (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج: ۶: ۲۸).

ترجمه پیشنهادی:

And they did not find fault except [for the fact] that Allah and His Messenger had enriched them.

جدول ۵: پیشنهادات اصلاحی برای ترجمه‌های واژه "نقم" بر اساس منابع لغوی و تفسیری

آیه	ترجمه رایج مترجمان	پیشنهاد اصلاحی	منبع مستند
بروج/۸	They persecuted them And they did not revenge/ punish from them And they sought revenge on them	"And they resented them only because"	طباطبایی (۱۴۱۷، ج ۲۰: ۲۵۱)؛ ابن منظور (۱۴۱۰، ج ۱۲: ۵۹۱)
مائده/۵۹	do you persecute us do (you) revenge/ hate from us Seek you revenge	"Do you deny us"	طباطبایی (۱۴۱۷، ج ۶: ۲۸)؛ مرتضی زبیدی (۱۴۱۴، ج ۱۷: ۷۰۶) و ابن منظور (۱۴۱۰، ج ۱۲: ۵۹۰)

اعراف / ۱۲۶	You are persecuting us And you do not revenge/hate/criticize from us Thou hast sought revenge on us	"And they did not find fault"	طباطبایی (۱۴۱۷، ج ۸: ۲۱۸)؛ طریحی (۱۳۷۵، ج ۶: ۱۸۰) و فیومی (۱۴۱۴، ج ۲: ۶۲۳)
توبه / ۷۴	How spitefully they act and they did not revenge/ criticize they sought revenge	"And they did not find fault"	طباطبایی (۱۴۱۷، ج ۶: ۲۸)؛ راغب اصفهانی (۱۴۱۲، ۸۲۲)

مبنای ارزیابی ترجمه‌ها

برای ارزیابی کیفیت ترجمه‌های ریشه «نقم» در قرآن، از پنج شاخص اصلی استفاده شده است که برگرفته از مطالعات ترجمه قرآن با رویکرد توصیفی و نیز بر مبنای چارچوب‌های نظری ترجمه متون مذهبی هستند. در حوزه مطالعات ترجمه، واژه‌های نقد (Criticism)، ارزیابی (Evaluation) و سنجش (Assessment) اغلب به جای هم در زمینه نقد ادبی و ترجمه‌ها به کار می‌روند. در واقع تلاش‌هایی برای تمایز بین این اصطلاحات صورت گرفته است؛ اما خطوط بین آن‌ها نامشخص است. بسیاری از صاحب‌نظران مانند خانم «Reiss» -نویسنده معاصر آلمانی- دو اصطلاح Criticism-Assessment را به گونه‌ای به کار می‌برد که گویی به لحاظ معنایی مترادف یکدیگرند؛ عنوان کتاب او نشان دهنده این مطلب است: Translation Criticism-The Potentials and Limitations: Categories and Criteria for Translation Quality Assessment

واژگان مطرح شده به این معنا هستند:

Evaluation ارزیابی؛ قضاوت نهایی درباره کیفیت یا موفقیت یک موضوع است که معمولاً برای تصمیم‌گیری‌های مهم به کار می‌رود (Richards, et al, 1992, 130).

Assessment سنجش؛ بیشتر برای اندازه‌گیری و بهبود فرآیند یادگیری یا عملکرد است؛ سنجش توانایی یک فرد یا کیفیت یا موفقیت یک دوره آموزشی و غیره. ارزیابی ممکن است از طریق آزمون، مصاحبه، پرسشنامه، مشاهده و غیره باشد (Richards, et al, 1992, 23).

Criticism انتقاد؛ عمل یا فرآیند نشان دادن ایرادات کسی/چیزی یا عدم تأیید شخص از کسی/چیزی (Hornby, 1995, 277). هنر ارزیابی یا تجزیه و تحلیل با دانش و قواعد متداول به ویژه آثار هنری یا ادبی؛ بررسی علمی اسناد ادبی (مانند کتاب مقدس) در رابطه با موضوعاتی مانند منشاء، متن، ترکیب، شخصیت یا تاریخ (Webster collegiate, 1963, 197).

بعضی از نویسندگان هدف از ارزیابی را با سه عامل: دقت (Accuracy)، وضوح (Clearness) و طبیعی بودن (Naturalness) قابل تحقق می دانند (Larson, 1984, 49). در حالیکه بعضی دیگر معتقدند تحقق صحت، وضوح و طبیعی بودن به تنهایی برای مقبولیت ترجمه قرآن به طور کلی کافی نیست. مقبولیت (Acceptability) نیز مستلزم رساندن غرض (هدف) سخنی است که تحقق آن در تحقق جنبه‌های مربوط به ترجمه متجلی می‌شود (Alfarisi, 2023, 356).

نیومارک می‌نویسد: «ارزیابی، چه در قالب نقد و چه در قالب ارزیابی درجه‌بندی شده، از طریق مقایسه بین اصل متن و ترجمه انجام می‌شود.» وی سپس درباره طرح نقد از یک ترجمه اضافه می‌کند: «فکر می‌کنم هر نقد جامعی از ترجمه باید پنج موضوع را پوشش دهد:

- (۱) تحلیل مختصری از متن مبدأ (SL) که بر مقصود و جنبه‌های کاربردی آن تأکید می‌کند.
- (۲) تفسیر مترجم از هدف متن مبدأ (SL)، روش ترجمه او و خوانندگان احتمالی ترجمه.
- (۳) مقایسه انتخابی اما دقیق نمونه ترجمه با اصل.

(۴) ارزیابی ترجمه - (الف) از نظر مترجم، (ب) از نظر منتقد.

(۵) در صورت لزوم، ارزیابی مکان احتمالی ترجمه در فرهنگ یا رشته زبان مقصد» (Newmark, 1988, 186).

وی در ادامه اظهار می‌دارد که، پس از بررسی موفقیت‌آمیز بودن ترجمه در شرایط خاص خود، آن را با معیارهای دقت ارجاعی و عملی خود ارزیابی می‌کنید. شما باید از انتقاد مترجم به دلیل نادیده گرفتن اصول ترجمه که در زمان ترجمه بنا نبوده و حتی تصورش را هم نمی‌کرد، اجتناب کنید. پرسش اصلی در اینجا کیفیت و میزان نقص معنایی در ترجمه است (همان).

بین ترجمه متون دینی و سایر انواع ترجمه، تمایز خاصی وجود دارد، به همین دلیل شاخص‌های پنج‌گانه زیر در ارزیابی ترجمه در نظر گرفته شده‌اند. برخی روش‌های عملی سنجش که می‌توان برای هریک از این معیارها به کار برد، در منابع آموزشی و ارزشیابی عملکردی آمده است:

مانند مقیاس درجه‌بندی (Rating Scale): برای سنجش میزان تحقق هر معیار (مثلاً از ۱ تا ۱۰)، می‌توان از مقیاس درجه‌بندی استفاده کرد تا کیفیت هر جنبه از ترجمه را به صورت کمی ارزیابی نمود.

فهرست وارسی (Checklist): می‌توان برای هر معیار، شاخص‌هایی تعریف کرد و با استفاده از فهرست وارسی، وجود یا عدم وجود هر ویژگی را در ترجمه به صورت بله/خیر بررسی کرد. فهرست وارسی به ارزیاب کمک می‌کند تا به صورت سیستماتیک و هدفمند، جنبه‌های مختلف ترجمه را بررسی کند و از فراموشی نکات مهم جلوگیری نماید.

سیاهه رفتار (Behavioral Inventory): برای بررسی دقیق‌تر، می‌توان رفتارها و ویژگی‌های مورد انتظار را فهرست کرد. در این روش، رفتارهای مشخصی که مترجم باید نشان دهد (مانند دقت در انتقال معنا، رعایت سبک متن مبدأ، یا مدیریت اصطلاحات تخصصی) فهرست می‌شوند و سپس عملکرد مترجم بر اساس این سیاهه ارزیابی می‌شود.

آزمون نمونه کار (Performance Assessment): این روش مبتنی بر ارزیابی عملکرد واقعی مترجم در موقعیت‌های شبیه‌سازی شده یا واقعی است. آزمون نمونه کار، شامل انجام یک تکلیف ترجمه‌ای مشخص است که مترجم باید آن را در شرایط معین انجام دهد و سپس کیفیت کار او بر اساس معیارهای از پیش تعیین شده، سنجیده شود. این روش به دلیل نزدیکی به شرایط واقعی ترجمه، از اعتبار بالایی برخوردار است و می‌تواند شامل ارزیابی‌های جامع و چندبعدی باشد که از ترکیب روش‌های مختلف مانند فهرست وارسی و مقیاس درجه‌بندی بهره می‌برد (ن.ک: Samir & Tabatabaee-Yazdi, 2020).

اما شاخص‌های ارزیابی سه ترجمه عبارتند از:

دقت معنایی (Semantic Accuracy): میزان انطباق ترجمه با معنای اصلی واژه بر اساس لغت‌نامه‌ها و تفاسیر معتبر. آیا ترجمه، معنای اصلی و دقیق ریشه «نقم» را بدون حذف یا اضافه منتقل می‌کند؟

رعایت بافت (Contextual Consistency): توجه به سیاق آیه، آیات قبل و بعد و نقش واژه در ساختار معنایی کل. آیا معادل انتخاب‌شده با موضوع کلی سوره و سیاق آیه هماهنگ است؟

انتخاب واژه مناسب (Lexical Appropriateness): سنجش واژگان معادل، در زبان مقصد از منظر بار معنایی، بار عاطفی و کاربرد دقیق در زبان انگلیسی. آیا واژه انتخاب‌شده برای مخاطب زبان مقصد، آشنا و قابل فهم است؟

سلیس و روان بودن (Readability and Fluency): بررسی روان بودن ترجمه برای مخاطب انگلیسی‌زبان بدون حذف دقت معنایی. آیا ترجمه آیه با ریشه «نقم» برای مخاطب روان و خوش‌خوان است؟

وفاداری به سبک قرآن (Faithfulness to Qur'anic Style): توجه به سبک بلاغی، ساختار نحوی و آهنگ کلام در ترجمه آیه. آیا ترجمه تا حد امکان زیبایی، بلاغت و سبک ادبی قرآن را حفظ کرده و لحن هشداردهنده آیه در ترجمه بازتاب یافته است؟

امتیازدهی به هر شاخص بین ۰ تا ۱۰ بوده و معیار امتیازدهی بر اساس مقایسه تطبیقی با منابع تفسیری (مانند المیزان و مجمع‌البیان و...)، لغوی (لسان‌العرب، مفردات راغب و...)، و ترجمه‌های معتبر انگلیسی انجام شده است. برای نمونه، در شاخص «رعایت بافت»، ترجمه ایروینگ به دلیل انتخاب واژگان نزدیک به مفهوم سیاقی آیه مانند (avenge) امتیاز بالاتری دریافت کرده است؛ درحالی‌که ترجمه بختیار، واژه‌ای کلی‌تر (seek revenge) را استفاده کرده که با سیاق برخی آیات ناسازگار است.

جهت ارزیابی کیفیت ترجمه‌های قرآنی بر اساس پنج شاخص اصلی زیر، عمل خواهد شد و به هریک از این شاخص‌ها بر اساس مقیاس درجه‌بندی از ۰ تا ۱۰ امتیاز داده می‌شود. امتیاز نهایی هر ترجمه = (مجموع امتیازات شاخص‌ها) ÷ ۵.

جدول ۶: ارزیابی تطبیقی ترجمه‌های انگلیسی از واژه "نقم" بر اساس معیارهای پنج‌گانه

مترجم	دقت معنایی	رعایت بافت	انتخاب واژه مناسب	سلیس و روان بودن	وفاداری به سبک قرآن	میانگین امتیازات
امتیاز	0-10	0-10	0-10	0-10	0-10	50÷5
ایروینگ	5	3	3	6	8	5
بختیار	3	0	0	3	7	2
محمد و سمیرا احمد	3	0	3	5	9	4

۷-۱-۱- تجزیه و تحلیل ترجمه‌های دسته اول

همانطور که بیان شد مترجمان این آیات در برداشت صحیح از واژه چندمعنایی «نقم» به خطا رفتند و ترجمه‌هایی نادرست و ناقص پیش روی خوانندگان قرار دادند. لذا نکته بسیار کلیدی که در این ترجمه‌ها مغفول مانده، عدم توجه به بافت (context) و همچنین دیدگاه‌های تفاسیر مرتبط با آیات است، به طوریکه در ۴ آیه مطرح شده در ترجمه بختیار، محال است که در همه آیات «نقم» "sought revenge" معنا دهد! پس در اولین مرحله از ترجمه آیات فهم دقیق معنای واژه از کتب مفرداتی عرب و سپس مطالعه تفاسیر مشهور در دریافت معنای واژه در بافت است. ناگفته نماند که در ترجمه متون مذهبی کوچکترین تغییر در آرایش واژگان درون هر جمله منجر به تحریف پیام و دخالت در محتوای آن می‌شود و از این رو از هرگونه جابه‌جایی عناصر متن مبدأ باید اجتناب شود.

۷-۲- دسته دوم

در این دسته از ترجمه‌های انگلیسی، تمرکز اصلی بر واژه انتقام و کلمات مرتبط با آن، مانند ذی انتقام- منتقمون- فانتقمنا و ... است. انتقام، مصدر ثلاثی مزید باب افتعال است. صیغه افتعال بر مطاوعة دلالت می‌کند؛ یعنی پذیرش فعل، به عبارت دیگر در مطاوعة هنگامی که فعل اتفاق می‌افتد، مفعول هم آن را پذیرا است؛ یعنی مؤاخذه را پذیرش کرده

و این در صورتی است که آن فعل موجب عقوبت بر اساس اجرای عدالت و صلاح و بر اساس نظام کامل در خلقت باشد (مصطفوی، ۱۴۰۹، ج ۱۲: ۲۲۹).

آیه اول: ﴿فَإِنَّمَا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ﴾ (زخرف/۴۱)

جدول ۷: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (زخرف/۴۱)

Translator	English Translations
Irving	Even should We take you away, We will still be <u>avenged</u> on them.
M. & S Ahmed	So when We go away with you (We make you die), so We are from them <u>revenging/ punishing</u> .
Bakhtiar	43:41 We will truly be ones who <u>requite</u>

آیه دوم: ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ﴾ (حجر/۷۹)

جدول ۸: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (حجر/۷۹)

Translator	English Translations
Irving	so <u>We avenged</u> Ourselves on them. Both are a clear indication.
M. & S Ahmed	So <u>We revenged</u> from them that they (B) truly (the two nations) are with a clear/ evident leader/example (E).
Bakhtiar	15:79 So <u>We requited</u> them and they were both on

آیه سوم: ﴿يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ إِنَّا مُنْتَقِمُونَ﴾ (دخان/۱۶)

جدول ۹: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (دخان/۱۶)

Translator	English Translations
Irving	Some day We will kidnap everyone in the greatest operation; We shall be <u>Avenged!</u>
M. & S Ahmed	A day/ time We violently destroy the violent attack, the greatest/ biggest, that We truly are <u>revenging/ punishing</u> .
Bakhtiar	44:16 truly We will be ones who <u>requite</u>

آیه چهارم: ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَنْظَرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴾ (زخرف/۲۵)

جدول ۱۰: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (زخرف/۲۵)

Translator	English Translations
Irving	<u>We have been avenged</u> on them; see what the outcome was for those who denied[it all]!
M. & S Ahmed	So <u>We revenged from them</u> ,so see/ wonder about how was the liars'/ deniers' end/ turn(result).
Bakhtiar	43:25 So <u>We requited them</u> .Then look on how had

آیه پنجم: ﴿فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ (زخرف/۵۵)

جدول ۱۱: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (زخرف/۵۵)

Translator	English Translations
Irving	When they provoked Us[sufficiently],We <u>took revenge</u> on them and let them all drown
M. & S Ahmed	So when they made Us angry/ sad,We <u>revenged from/ punished them</u> , so We drowned/ sunk them all/ all together's.
Bakhtiar	43:55 they provoked against Us,We <u>requited</u> them

آیه ششم: ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ﴾ (اعراف/۱۳۶)

جدول ۱۲: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (اعراف/۱۳۶)

Translator	English Translations
Irving	We <u>avenged</u> Ourselves on them and drowned them in the deep, because they had rejected Our signs and been so heedless of them.
M. & S Ahmed	So We <u>revenged/ punished</u> from them,so We drowned/ sunk them in the body of water(river/ sea/ lake)because they denied/ falsified with Our verses/ evidences, and they were from it ignoring/ disregarding.
Bakhtiar	7:136 We <u>requited</u> them and drowned them in the ...

آیه هفتم: ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُتَقَمِّمُونَ﴾ (سجده/۲۲)

جدول ۱۳: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (سجده/۲۲)

Translator	English Translations
Irving	Who is more in the wrong than someone who has been reminded of his Lord's signs, then shuns them? We shall be <u>Avenge</u> d on criminals!
M. & S Ahmed	And who(is)more unjust/ oppressive than who was reminded with His Lord's verses/ signs/ evidences, then he turned away/ opposed from it? That We are from the criminals/ sinners, We are revenging/ punishing(We are revenging/ punishing the <u>criminals/ sinners</u>).
Bakhtiar	32:22 the ones who sin, We are ones who <u>requite</u>

آیه هشتم: ﴿وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ﴾ (زمر/۳۷)

جدول ۱۴: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (زمر/۳۷)

Translator	English Translations
Irving	No one can mislead anyone whom God guides. Is God not Powerful, <u>the Wielder of Retribution</u> ?
M. & S Ahmed	Who can mislead one whom God has guided? Is God not Majestic and <u>Revengeful</u> ?
Bakhtiar	39:37 God Almighty, <u>The Possessor of Requital</u>

آیه نهم: ﴿فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ﴾ (ابراهیم/۷)

جدول ۱۵: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (ابراهیم/۷)

Translator	English Translations
Irving	Do not reckon God will break His promise to His messengers; God is Powerful, <u>the Wielder of Retribution</u> .
M. & S Ahmed	So do not think/ suppose(E),(that)God(is)breaking His promise(to)His messengers, that God(is)glorious/ mighty,(capable)of revenge/ <u>punishment</u> .
Bakhtiar	14:47 Truly God is Almighty, <u>Possessor of Requital</u>

آیه دهم: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَأَنْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَهُمْ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (روم/۴۷)

جدول ۱۶: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (روم/۴۷)

Translator	English Translations
Irving	We have sent messengers to their folk before you; they brought them explanations and <u>We were avenged</u> on those who had committed any crimes. It is right for Us to support believers!
M. & S Ahmed	And We had sent from before you messengers to their nation, so they came to them with the evidences, so <u>We revenged/ punished from</u> those who committed crimes/ sins, and(it)was truly/ deservedly on Us the believers' victory/ aid.
Bakhtiar	30:47 with the clear portents. Then We <u>requited</u>

آیه یازدهم: ﴿مِنْ قَبْلُ هَدَى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ﴾ (آل عمران/۴)

جدول ۱۷: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (آل عمران/۴)

Translator	English Translations
Irving	in the past as guidance for mankind; He has(also)sent down the Standard. Those who disbelieve in God's signs will have severe torment; God is Powerful, <u>the Master of Retribution!</u>
M. & S Ahmed	From before guidance to the people, and He descended the Separator of Right and Wrong/ Koran, that those who disbelieved with God's verses, for them(is)a strong(severe)torture, and God(is)glorious/ mighty,(owner)of a revenge/ punishment.
Bakhtiar	3:4 and God is Almighty, <u>Possessor of Requital</u>

آیه دوازدهم: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَ أَنتُمْ حُرْمٌ وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّداً فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بِلِغِ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةً طَعَامٍ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَٰلِكَ صِيَامًا لِّيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَ مَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ﴾ (مائده/۹۵)

جدول ۱۸: تطبیق واژگانی مترجمان انگلیسی از (مائده/۹۵)

Translator	English Translations
Irving	You who believe, ... God pardons whatever is a thing of the past. God will avenge Himself on anyone who does so over again; God is Powerful, <u>the Wielder of Retribution.</u>
M. & S Ahmed	..., so God revenges from Him, and God(is)glorious/ <u>mighty,(owner)of revenge.</u>
Bakhtiar	5:95 whoever reverted to it, then <u>God will requite</u>

جدول ۱۹: ارزیابی تطبیقی ترجمه‌های انگلیسی از واژه "انتقام" بر اساس معیارهای پنج‌گانه

مترجم	دقت معنایی	رعایت بافت	انتخاب واژه مناسب	سلیس و روان بودن	وفاداری به سبک قرآن	میانگین امتیازات
امتیاز	0-10	0-10	0-10	0-10	0-10	50÷5
ایروینگ	7	8	7	6	7	7
بختیار	8	8	8	7	6	7.4
محمد و سمیرا احمد	5	1	4	5	5	4

*بختیار بالاترین امتیاز کلی را دارد (۷.۴ از ۱۰)؛ به دلیل انتخاب بهتر واژگان و رعایت سیاق.

*محمد و سمیرا احمد کم‌ترین امتیاز را دریافت کرده‌اند (۴ از ۱۰)؛ به دلیل انتخاب‌های نادرست واژگانی و عدم رعایت سیاق.

*ایروینگ عملکرد متوسطی دارد (۷ از ۱۰) و در برخی موارد واژه‌های دقیق‌تری را انتخاب کرده است.

جدول ۲۰: میزان استفاده مترجمان از معادل‌های انگلیسی برای واژه "انتقام" در قرآن

مترجم	معادل‌های انگلیسی واژه "انتقام"	Requite	Revenge/punish	Avenge
متن	جبران، عوض	انتقام‌جویی شخصی/تنبيه	قصاص، انتقام عدالانه	
ایروینگ	-	1	7	
بختیار	8	-	-	
محمد و سمیرا احمد	-	7	-	

*ایروینگ، از "Avenge" استفاده کرده است که مفهوم عدالت در انتقام الهی را دقیق و صحیح منتقل می‌کند. همچنین برای عبارت قرآنی «ذی انتقام» از the wielder of Retribution نیز استفاده نموده که به معنای اداره کننده تلافی است.

*محمد و سمیرا احمد، از "Revenge" استفاده کرده‌اند که این واژه بار معنایی کینه‌توزانه و تلافی شخصی دارد، در نتیجه اینگونه تعامل در شأن ربوبی نبوده و نادرست است.

*بختیار، بیشترین استفاده را از "Requite" داشته است که یکی از دقیق‌ترین واژه‌ها برای انتقال مفهوم قرآن است.

۷-۳- تجزیه و تحلیل ترجمه‌های دسته دوم؛ واژه «انتقام»

تجزیه و تحلیل ترجمه‌های انگلیسی کلمه «انتقام» در قرآن، تغییرات قابل توجهی را بر اساس انتخاب واژگان، کاربرد زمینه‌ای و مفاهیم الهیاتی نشان می‌دهد. این تفاوت‌ها می‌تواند درک خوانندگان از ذات خداوند و رویکرد او به عدالت، قصاص و کینه‌جویی را تغییر دهد و اهمیت ترجمه دقیق در انتقال دقیق متون دینی را برجسته کند. لذا کاربرد مفهوم انتقام الهی در متن، با توجه به زمینه فرهنگی و دینی و در تفسیر معیار این نوشتار به عدالت و مجازات

مرتبط است، نه کینه‌جویی. این تفاوت در انتخاب واژه‌ها می‌تواند تأثیر زیادی بر درک خوانندگان داشته باشد. به عبارت دیگر تأکید بر عدالت در ترجمه‌ها، انتقام الهی را به عنوان عملی عادلانه توصیف می‌کند که هدف آن اصلاح و مجازات ظالمین است. این مفهوم در آیاتی مانند ﴿فَأَنْتَقِمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرُهُمْ﴾ به وضوح بیان شده است.

روش دیگر جهت فهم دقیق، انجام یک مطالعه تطبیقی - ارزیابی بر روی اقلام واژگانی در ترجمه‌های رایج قرآن به انگلیسی است. به این ترتیب آیتم‌های واژگانی هر ترجمه با اصل و سپس با یکدیگر مقایسه می‌شود و در نهایت نزدیک‌ترین اقلام واژگانی برای خوانندگان پیشنهاد می‌شود.

به‌طور کلی مترجمان منتخب، از سه واژه در ترجمه‌هایشان استفاده کرده‌اند؛ ابروینگ از *avenge*، محمد و سمیرا احمد از *revenge* و بختیار از *requite*. لذا کمی دقیق‌تر معنای این واژگان بررسی می‌شود.

بر اساس فرهنگ لغت لانگمن هرکدام از دو واژه *avenge* (Longman, p:75) و *revenge* (Longman, p:870) به معنای عمل تحمیل یا قصد وارد کردن صدمه در ازای جراحت و صدمه وارد شده به کسی می‌باشند؛ اما هریک، بار معنایی خاصی دارند و می‌توانند احساسات متفاوتی را منتقل کنند. به عنوان مثال ممکن است بعضی ترجمه‌ها واژه *revenge* را به رفتار خدا بر علیه ظالمان به کار برند. بر اساس فرهنگ لغت جدید مترادف وبستر انتقام به معنای مجازات کسی است که به خود یا دیگری ستم کرده است. این افعال سابقاً مترادف‌های نزدیک به هم بودند، اما اکنون به‌طور فزاینده‌ای در دلالت‌ها متفاوت هستند [۲۳]. کسی ممکن است انتقام بگیرد *avenge or revenge* (از خود یا دیگری که به او ظلم شده است)، اما انتقام (*avenge*)، زمانی ترجیح داده می‌شود که انگیزه آن میل به احقاق حق یا خدمت به اهداف عدالت باشد یا زمانی که فرد خطاکار را مجازات عادلانه یا شایسته‌ای می‌بیند:

Avenge, O Lord, thy slaughtered saints-Milton.

انتقام، خداوندا، آن‌ها قدیسان را ذبح کردند- میلتن. (Webster, 1968:78)

بنابراین با توجه به این که ذات خداوند مبرا از کینه‌جویی و میل شخصی جهت انتقام است و فقط برای عدالت و حق‌خواهی مردم اراده تلافی می‌نماید، لغت Avenge در ترجمه ایروینگ، تقریب معنای بیشتری به انتقام الهی دارد و واژه Revenge از محمد و سمیرا احمد، واژه‌ای است که در بردارنده خشم و غضب شخصی بوده و ترجمه مناسبی از انتقام نمی‌باشد. در ترجمه، بختیار از واژه requite استفاده شده است. این واژه بر اساس فرهنگ لغت دانشگاهی وبستر، به معنی تلافی و انتقام Avenge، جبران یک منفعت، خدمت یا یک آسیب است (Webster, 1963: 729). ترجمه بختیار از واژه انتقام دقیق و مناسب آیات است.

۸- نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد که چندمعنایی بودن ریشه «نقم» موجب می‌شود که نتوان آن را در همه موارد بدون توجه به بافت (context) صرفاً به معنی انتقام‌جویی (seek revenge) گرفت. لذا:

۱- در ترجمه متون مذهبی، مانند قرآن، توجه کامل به معانی متعدد واژگان و به‌ویژه تکیه بر بافت آیات و تفاسیر معتبر ضروری است.

۲- انتخاب معادل‌های واژگانی باید بر اساس دقت معنایی و سازگاری با مفاهیم دینی باشد.

۳- استفاده از یک معادل ثابت و تغییرناپذیر برای کلمات چندمعنایی مانند «نقم» ناقص است باید مبتنی بر زمینه باشد.

۴- «Avenge» و «requite» نسبت به «revenge» ترجمه‌های قابل قبول‌تری برای «نقم» در قرآن هستند؛ زیرا مفهوم عدالت محور الهی را بهتر منتقل می‌کنند.

۵- ترجمه تحت‌اللفظی برای انتقال مفهوم کلمات چندمعنایی مناسب نیست و باید از روش‌های تفسیری و بافت‌محور استفاده شود. بنابراین، برای بهبود ترجمه‌های قرآن، توجه

به واژه‌شناسی، تحلیل بافت، استفاده از تفاسیر معتبر و رعایت سبک زبانی قرآن ضروری است.

در مجموع به کارگیری این عوامل نه تنها به فهم بهتر متن کمک می‌کند بلکه موجب انتقال صحیح پیام‌های اخلاقی و دینی قرآن نیز خواهد شد.

۹- پیشنهاد

جهت بهبود ترجمه‌های قرآن و کاهش مشکلات چندمعنایی، مترجمان می‌توانند از چارچوب زیر استفاده کنند:

جدول ۲۱: چارچوب پیشنهادی برای درک بهتر چندمعنایی در ترجمه قرآن

گام	روش پیشنهادی
۱. تحلیل ریشه‌شناسی واژه	بررسی ریشه واژه در لغت‌نامه‌های معتبر مانند «لسان العرب» و «مفردات راغب» و ...
۲. بررسی معانی واژه در سیاق مختلف	مطالعه کاربردهای واژه در آیات مختلف قرآن و بررسی تفاسیر فریقین
۳. تحلیل تفاوت‌های فرهنگی و دینی	بررسی نحوه درک واژه در فرهنگ اسلامی و زبان مقصد
۴. انتخاب واژه معادل با تقریب معنایی مناسب	استفاده از واژه‌ای که بار معنایی آن به مفهوم قرآنی نزدیک‌تر باشد.
۵. مقایسه با سایر ترجمه‌های معتبر	بررسی ترجمه‌های مختلف برای یافتن بهترین انتخاب
۶. در نظر گرفتن سبک زبانی قرآن	حفظ سبک ادبی و بلاغی قرآن در زبان مقصد
۷. ارائه توضیح تفسیری در پاورقی در موارد ضروری	افزودن توضیحات تفسیری برای روشن‌تر کردن معنای آیات در صورت نیاز

۸-تصنیف فرهنگ لغت بافت محور	مشکل اساسی در زبان عربی این است که فرهنگ نویسان عرب و غرب به طور کامل چندمعنایی را بررسی نکرده‌اند. تا به امروز هیچ اصطلاح‌نامه عربی کاربر پسندی وجود ندارد که در دسترس مترجمان باشد که در آن واژگان زبان به حوزه‌های معنایی تقسیم شده باشد و به هر منطقه یک طبقه بندی فرعی دقیق داده شود. (Fatani, 2006, 664) لذا تهیه لغت نامه‌های جامع دوزبانه با توجه به طیف بافت‌هایی که واژه در آن معنا می‌دهد، ضروری می‌نماید.
-----------------------------	---

۱۰- پی‌نوشت‌ها

- (1). metaphor
- (2). assonance
- (3). epithet
- (4). irony
- (5). repetition
- (6). polysemy
- (7). metonymy
- (8). simile
- (9). synonymy
- (10). homonymy
- (11). Contrastive Linguistics

[۱۲]. الفاظی مانند؛ عَسَسَ: اول شب یا آخر شب، قروء: طهر یا حیض، نجم: ستاره یا گیاه، جمل: شتر یا

طناب ضخیم

[۱۳]. برای مثال در قرآن مجید واژه «قاسط» به معنای «ظالم» و «مقسط» به معنای «عادل» به کار رفته است

(زرکشی، ۱۴۱۰، ج ۱: ۴۰۱).

(14). Mohamed Ahmed and Samira Ahmed

(15). THE KORAN القرآن, Complete Dictionary&Literal Translation

(16). Irving, T. B

(17). Laleh Mehri Bakhtiar

(18). to harass in a manner to injure, grieve, or afflict; speci: to cause to suffer because of belief (webster Dic, 630)

[۱۹]. هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا، أَيْ تُنْكِرُونَ.

- [۲۰]. و النِّعْمَةُ الْإِنْكَارُ. و قوله تعالى: هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا؛ أَى هَل تُنْكِرُونَ
- [۲۱]. فمعنى قوله: «هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ أَمَّا» «إلخ»: هل تنكرون أو تكرهون منا
- [۲۲]. و النقم هو الكراهة و البغض

(23). “Avenge” Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/avenge>. Accessed 30 Dec. 2024.

۱۱- منابع

*قرآن کریم

- ۱- آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر عربی- فارسی، بی مک، نشر نی، (۱۳۸۶ش).
- ۲- ابن سیده، علی بن اسماعیل، المحکم و المحيط الأعظم، بی مک، دار الکتب العلمیة، (۱۴۲۱ق).
- ۳- ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، مکتب الإعلام الإسلامی، بی مک، مرکز النشر، (۱۴۰۴ق).
- ۴- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بی مک، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، (۱۴۱۰ق).
- ۵- اختیار، منصور، معنی شناسی، تهران، چاپخانه دانشگاه تهران، (۱۳۴۸ش).
- ۶- بی آزار شیرازی، عبدالکریم، ترجمه آوایی، تفسیر پیوسته و تاویل قرآن به قرآن ناطق، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، (۱۳۷۶ش).
- ۷- جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة، بیروت، دار العلم للملایین، (۱۴۱۰ق).
- ۸- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، لبنان-سوریه، دار العلم-الدار الشامیة، اول، (۱۴۱۲ق).
- ۹- زرکشی، محمد بن عبد الله، البرهان فی علوم القرآن، بیروت، دار المعرفة، (۱۴۱۰ق).
- ۱۰- زمخشری، محمود بن عمر، أساس البلاغة، بی مک، دار صادر، (۱۳۹۹ق).
- ۱۱- طباطبایی، سیدمحمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، (۱۴۱۷ق).
- ۱۲- -----، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، (۱۳۷۴ش).
- ۱۳- طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، بی مک، مکتبة المرتضویة، (۱۳۷۵ق).

- ۱۴- طیب حسینی، سیدمحمود، درآمدی بر دانش مفردات قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، (۱۳۹۳ش).
- ۱۵- علیخانی، لیلا و زارع زردینی، احمد، «چندمعنایی آیه لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ و برگردان فارسی آن»، پژوهش‌های قرآنی، سال بیست و هشتم، شماره ۳، صفحات ۱۴۵-۱۶۸، (۱۴۰۲ش).
- ۱۶- فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، بی‌مک، مؤسسة دار الهجرة، (۱۴۰۹ق).
- ۱۷- فواد عبدالباقی، محمد، المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم، قم المقدسه، مطبعة نوید اسلام، (۱۳۸۴ش).
- ۱۸- فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، بی‌مک، مؤسسة دار الهجرة، (۱۴۱۴ق).
- ۱۹- لطفی‌پورساعدی، کاظم، درآمدی به اصول و روش ترجمه، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، چ دوم، (۱۳۷۴ش).
- ۲۰- مختار عمر، احمد، معجم اللغة العربية المعاصرة، بی‌مک، عالم الکتب، (۱۴۲۹ق).
- ۲۱- مرتضی زبیدی، محمدبن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، بی‌مک، دار الفکر، (۱۴۱۴ق).
- ۲۲- مصباحی، فهیمه، «نقد و بررسی ترجمه قرآن کریم (حداد عادل) پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تفسیر قرآن مجید»، بی‌مک، دانشکده علوم و معارف قرآن کریم، (۱۳۹۲ش).
- ۲۳- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، مرکز الکتاب للترجمة و النشر، اول، (۱۴۰۲ق).
- ۲۴- نصیری، هادی و خدیری، سارا، «آسیب‌شناسی ترجمه‌های قرآن در بیان مفاهیم واژگان»، یاسوج: نخستین همایش ملی واژه پژوهی در علوم اسلامی، (۱۳۹۵ش).
- 25- Abdul-Raof, Hussein, *Qur'an translation discourse, texture and exegesis*, Routledge, (2001).
- 26- Ahmed, Mohamed & His Daughter, Samira, *THE KORAN القرآن، Complete Dictionary & Literal Translation*, Prepared, published, printed, and distributed by: M., J., & S. Ahmed, Canada, (1994).
- 27- Al Farisi, Mohamad Zaka, «ACCEPTABILITY OF THE QURAN TRANSLATION», *Al-Jami'ah: Journal of Islamic Studies*, Vol. 61, no. 2, pp. 329-363, Doi: 10.14421/ajis.2023.612.329-363, (2023).
- 28- Ali, Abobaker; Brakhw, M Alsaleh; Bin Nordin, Munif Zariruddin Fikri, «Transferring POLYSEMIC Words from Arabic into English: A

- comparative Study of Some Samples from the Holy Quran», *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 8(23) Special 2014, Pages: 38-43,(2014).
- 29- Ali, Abobaker;Brakhw, M Alsaleh;Bin Nordin,Munif Zarirruddin Fikri&Shaik Ismail,Sharifah Fazliyaton,«Some Linguistic Difficulties in Translating the Holy Quran from Arabic into English», *International Journal of Social Science and Humanity*, Vol. 2, No. 6.,(2012).
- 30- Bakhtiar, Laleh, *Koran. English: Concordance of the Sublime Quran* by Kazi Publications, (2011).
- 31- Daryabadi, Abdul Majid, *Tafsir-ul-Qur`an, Translation and Commentary*, India:Academy of Islamic Research and Publications, vol,1., (2007).
- 32- Fatani, Afnan H., *Translation and the Qura`n in The Qur an*, Encyclopedia, Edited by Oliver Leaman, published by Routledge,(2006).
- 33- Galadari, Abdulla, «The Role of Inter-Textual Polysemy in Qur’anic Exegesis», *Quranica: International Journal on Quranic Research*, 3(4):pp.35-56, Available at SRN: <https://ssrn.com/abstract=2298293>, (2013).
- 34- Haroun, Yazid, «When women and men collaborate to translate the Qur’an: An ‘interactive’ approach ,Parallèles» – numéro 34(1), DOI:10.17462/para.2022.01.15, (2022).
- 35- Hassen, Rim, «English Translation of the Quran by Women: The challenges of “Gender Balance” in and through Language», *University of Warwick*, MonTI 3 (211-230),(2011).
- 36- Hornby, A S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*,Fifth edition, OXFORD UNIVERSITY PRESS,(1995).
- 37- Hudson, Grover, *Essential Introductory linguistics*, Oxford: Blackwell publishers Ltd, (2000).
- 38- Irving, Thomas Ballantine (Al-Hajj Ta'lim Ali), *The noble Qur'an : the first American translation and commentary*, New York, (1992).
- 39- Khanaliyeva, Ilhama Yusif, «Polysemy and Context in Literary Works», *Path of Science*. Vol. 9. No 5, pp:1108-1113. Odlar Yurdu University,DOI: 10.22178/pos.92-7, (2023).
- 40- Larson, Mildred L. *Meaning-based translation (A Guide to Cross-language Equivalence)*, Printed in the United States of America, (1984).
- 41- Longman Dictionary of American English, Director Michael Mayor, Pearson Education Limited,(2009).
- 42- Mater, A. S., «Using Context in Translating Polysemy», *Electronic Journal of University of Aden for Humanity and Social Sciences*, 1(1),1–9. Retrieved from <https://ejua.net/index.php/EJUA-HS/article/view/13>, (2020).
- 43-Merriam-Webster.comDictionary,Merriam-Webster,<https://www.merriam-webster.com/dictionary/avenge>. Accessed 30 Dec. (2024).
- 44- Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. SHANGHAI FOREIGN LANGUAGE EDUCATION PRESS, (1988).

- 45- Qudah-Refaei, Somia, «Dogmatic Approaches of Qur'an Translators: Linguistic and Theological Issues, A thesis Submitted in accordance with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy», *Leeds: School of Modern Languages and Cultures*, University of Leeds, (2014).
- 46- Reiss, Katharina. *TRANSLATION CRITICISM - THE POTENTIALS AND LIMITATIONS-Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*, Translated by Erroll F. Rhode, New York, (2014).
- 47- Richards, Jack C.& Platt, John& Platt, Heidi. :*Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*, Printed in Great Britain, (1992).
- 48- Samir, Aynaz Samir & Tabatabaee-Yazdi, Mona. « *Translation Quality Assessment Rubric: A Rasch Model-based Validation*, *International Journal of Language Testing*», Vol. 10, No. 2, *Tabaran Institute of Higher Education*, (2020).
- 49- Ullmann, Stephen, *The Principles of Semantics*, Publisher B.Blackwell, (1963).
- 50- Webster's New Dictionary of Synonyms, A Merriam-Webstore Inc. publishers springfield Massachusetts, U.S.A, (1968).
- 51- Webster's Seventh New Collegiate Dictionary, A Merriam-Webster NEW INTERNATIONAL DICTIONARY, G. & C. MERRIAM COMPANY, Publishers SPRINGFIELD, MASSACHUSETTS, U.S.A, (1963).
- 52- Yule, George, *The study of language*, Cambridge: Printed in the United Kingdom by MPG Printgroup Ltd, (1947).